

## بررسی سواد محیط‌زیستی دانشجویان دانشگاه پیام نور استان مرکزی با تاکید بر جنسیت و مقایسه آن از دیدگاه اسلام و اکوفمنیسم

مهدیه رضائی<sup>\*۱</sup>

[mdrezaee@pnu.ac.ir](mailto:mdrezaee@pnu.ac.ir)

سید محمد شبیری<sup>۲</sup>

محمد رضا سرمدی<sup>۳</sup>

مریم لاریجانی<sup>۴</sup>

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۹/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۸/۱۸

### چکیده

هدف پژوهش حاضر آشنایی با میزان آگاهی، نوع نگرش و رفتارهای محیط‌زیستی دانشجویان دانشگاه پیام نور استان مرکزی و بررسی رابطه متغیر جنسیت و آگاهی، نگرش و رفتارهای محیط‌زیستی این دانشجویان و تحلیل نتایج آن از طریق تطبیق با دو رویکرد اکوفمنیسم و اسلام است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از لحاظ روش، توصیفی از نوع پیمایشی است که برای تحلیل نتایج و تطبیق آن با دو دیدگاه مورد مطالعه از تحلیل اسناد و مدارک و مرور ادبیات تحقیق استفاده شده است. در این پژوهش جامعه آماری عبارت بود از ۱۳۷۰۱ نفر دانشجویان دانشگاه پیام نور استان مرکزی که با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۳۷۷ نمونه از آن‌ها به صورت تصادفی انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفت. ابزار اصلی پژوهش حاضر پرسش‌نامه‌ای در چهار بخش است که قبل از اجرای نهایی برای افزایش روایی و اعتبار آن به صورت آزمایشی به اجرا در آمد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی از طریق نرم‌افزار SPSS انجام شد. بر اساس یافته‌های این پژوهش، نگرش و رفتار دانشجویان نسبت به آگاهی آنان سطح بالاتری را نشان داده و تفاوت معنی‌داری بین آگاهی، نگرش و رفتارهای محیط‌زیستی دانشجویان زن و مرد وجود نداشت. این نتایج با پیش‌فرض‌های رویکرد اکوفمنیسم هم‌خوانی نداشته ولی با پیش‌فرض‌های دیدگاه اسلامی هماهنگی داشت؛ بنابراین ارتقای سواد محیط‌زیستی آحاد جامعه- اعم از زن و مرد- باید مورد توجه برنامه‌ریزان راهبردی و سیاست‌گذاران آموزش‌های محیط‌زیستی قرار گیرد.

**کلمات کلیدی:** محیط‌زیست، دانشجویان، جنسیت، اکوفمنیسم، اسلام.

۱- عضو هیات علمی، گروه آموزش محیط‌زیست، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. \* (مسئول مکاتبات)

۲- دانشیار، گروه آموزش محیط‌زیست، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۳- استاد، گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۴- استادیار، گروه آموزش محیط‌زیست، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

## مقدمه

از ارکان استقلال و توسعه پایدار در هر جامعه، بهره‌مندی از نیروهای سالم و کارآمد آن جامعه است. در سال‌های اخیر، اندیشمندان علوم اجتماعی نسبت به بسیاری از شرایط محیطی که بر رفتار انسان اثر می‌گذارد یا معلول رفتار مردم است، حساسیت فزاینده‌ای یافته‌اند. پژوهش‌گران برای حل معضلات محیط‌زیستی، راه‌حل‌های گوناگون مطرح می‌کنند که اغلب این راه‌حل‌ها، تکنولوژیکی هستند، اما امروزه به دلیل هزینه‌های زیاد این طرح‌ها، آن‌ها به دگرگونی شیوه‌های زندگی مردم و راه‌حل‌های رفتاری علاقمند شده‌اند و نقش عوامل انسانی برای مقابله با مشکلات محیط‌زیستی و نیز یافتن راه‌حل‌های مناسب، امروزه بیش از پیش مورد توجه اندیشمندان و صاحب‌نظران قرار گرفته است (۱). هم‌چنین پیاده‌سازی رهیافت‌ها و ابتکارات مدیریت محیط زیستی نیازمند این است که ارزش‌ها و فرهنگ محیط‌زیستی به اعمال و اقدام‌های جامعه نفوذ کرده و توسط همه‌ی افراد نیز پذیرفته شود.

با اندکی تأمل در بحران‌های مختلف محیط‌زیستی که بشر پشت سر نهاده است، درمی‌یابیم که آن‌چه این بحران‌ها را تشدید می‌کند، کم‌سوادی محیط‌زیستی است که در یک جامعه مشکلات بی‌شماری به بار می‌آورد. از همین رو اصلاح روند بحران محیط‌زیست به اعتقاد عموم صاحب‌نظران، مشروط به اصلاح آموزه‌های انسان و تغییر در نگرش، بینش و دانش انسان نسبت به سرنوشت خود و محیط پیرامونش است. بر اساس تعریف یونسکو، سواد محیط‌زیستی آموزش عملی پایه‌ای برای همه مردم است که برای آن‌ها دانش، مهارت‌ها و انگیزه‌های مقدماتی را فراهم می‌کند تا بتوانند نیازهای محیط‌زیستی خود را برطرف نموده و به توسعه پایدار کمک کنند (۲).

بورت<sup>۱</sup>، سواد محیط‌زیستی را درک تعاملات بین سیستم‌های طبیعی و سیستم‌های اجتماعی- انسانی تعریف

کرده است (۳). اور<sup>۲</sup>، سواد محیط‌زیستی را درک کردن ارتباط و به‌هم‌پیوستگی ما با محیط‌زیست و هم‌چنین داشتن نگرشی مسوولانه در مورد محیط‌زیست اطرافمان می‌داند. دوئیلیبی<sup>۳</sup> سواد محیط‌زیستی را مهارت دریافت دانش از طبیعت، درک اصول اساسی بوم‌شناسی و زندگی کردن همراه با این اصول تعریف کرده است (۴). در تعریفی دیگر آمده است: سواد محیط‌زیستی عبارت از توانایی و ظرفیت به‌کارگیری علم محیط‌زیستی پایه‌ای، مفاهیم و مهارت فکر کردن برای فرموله کردن عملیات بر روی موضوعات به خصوص محیط‌زیستی در رفتارهای روزانه است (۵). بر اساس نظر پولک<sup>۴</sup> و مکبث<sup>۵</sup>، سواد محیط‌زیستی شامل ۶ مولفه اصلی می‌باشد: دانش محیط‌زیستی، دانش سیاسی- اجتماعی، دانش مسایل محیط‌زیستی، مهارت‌های عاطفی، مهارت‌های شناختی و رفتارهای مسوولانه محیط‌زیستی (۲).

به‌طور خلاصه سواد محیط‌زیستی از چندین جزء تشکیل یافته است: دانش، نگرش (تاثیرگذاری و درجه تاثیر) و رفتار.

آموزش محیط‌زیست روشی است که می‌تواند سواد محیط‌زیستی را ایجاد کند. در این میان سواد محیط‌زیستی دانشجویان به عنوان قشری از جامعه که می‌توانند سفیر آموزش‌های محیط‌زیستی در خانواده‌ها باشند و نیز نمایندگان فرهنگ‌ها و لایه‌های مختلف اجتماعی نیز به شمار می‌روند، از اهمیت خاصی در جامعه برخوردار است و لازمه شکل‌گیری آن آموزش‌های محیط‌زیستی مناسب می‌باشد.

شرط اجرای موفقیت‌آمیز هر یک از برنامه‌های حفاظت از محیط‌زیست، آگاهی از چرایی و چگونگی آن‌هاست و ناپایداری توسعه را باید در جهل و نابخردی نوع بشر در بهره‌برداری از منابع، انرژی‌ها و طرز برخورد با طبیعت جستجو کرد. آموزش همواره کارآمدترین ابزار برای به زانو درآوردن مشکلات بوده

2-Orr  
3-Duailibi  
4-Volk  
5-McBeth

1-Barrett

۱. سطح ظاهری و صوری یا مقدماتی: در این سطح، فرد از توان درک و فهم اصطلاحات پایه محیط‌زیستی و تعریف‌های عملی و ساده این اصطلاح‌ها برخوردار می‌شود.

۲. سطح کارکردی: در این سطح آگاهی فرد از طبیعت و تعامل‌های صورت گرفته بین نظام‌های طبیعی و اجتماعی وسیع‌تر می‌شود.

۳. سطح عملیاتی: در این سطح، درک، دانش و مهارت‌های محیط‌زیستی فرد در سطح و عمق گسترش می‌یابد و آنان که سوادشان در بالاترین سطح عملیاتی قرار دارد از توانایی‌هایی برخوردار می‌شوند که حاصل تحمل، تلاش، مطالعه نظری، اقدامات و ابتکارهای عملی و پرورش استعدادها و زیباشناختی و اخلاقی ایشان است (۷).

البته امروزه سواد محیط‌زیستی را باید با رفتارهای مشاهده‌پذیر تعریف کرد؛ به عبارت دیگر مردم باید بتوانند به شکلی قابل مشاهده و ملموس نشان دهند که از مفاهیم کلیدی حفظ محیط‌زیست چه دانشی دارند، چه مهارت‌هایی به دست آورده‌اند و چگونه و با چه نگرشی با مسایل محیط‌زیستی روبرو می‌شوند؛ بنابراین از باسوادان محیط‌زیستی در سطح عملیاتی انتظار می‌رود بتوانند:

۱. اطلاعات مرتبط را گردآوری و تحلیل کنند.
  ۲. پیامد اقدامات مفید و مضر محیط‌زیستی را ارزشیابی کنند.
  ۳. از موضع‌گیری‌های محیط‌زیستی خود دفاع کنند.
  ۴. از بین راه‌حل‌های گوناگون برای معضلات محیط‌زیست راه‌حل مناسب را برگزینند.
  ۵. برای حفظ و بهسازی محیط‌زیست عملاً اقدام کنند.
  ۶. با احساس مسوولیت (اخلاقی) و حساسیت نسبت به پیشگیری از تخریب محیط‌زیست آماده سرمایه‌گذاری باشند.
  ۷. به‌یاری عادات ذهنی شکل گرفته در آنان با کل جهان ارتباط برقرار کنند.
  ۸. به اقدام‌های فردی بسنده نکرده و در ابعاد اجتماعی و سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی نیز بیندیشند و عمل کنند (۶).
- در گزارش مطالعات تعیین معیارهای سواد محیط‌زیستی که برای سنین و مقاطع مختلف تحصیلی در ایالت ماساچوست

است و بی‌تردید آموزش امروز سازنده جهان فردا می‌باشد؛ بنابراین آموزش می‌تواند یکی از ابزارهای مهم و راهگشا در مقابل چالش‌های پیش‌روی انسان در جهان معاصر باشد. با این حال متأسفانه تعداد افرادی که از سواد در سطح عملیاتی و حد قابل قبولی از دانش، مهارت، گرایش‌ها و رفتارهای محیط‌زیستی برخوردارند، نسبت به جمع عظیم بی‌سوادان و کم‌سوادان محیط‌زیستی در سطح کل جهان بسیار کم‌تر است و به همین دلیل ما همه‌روزه شاهد فاجعه‌های پنهان و آشکار تهدیدگر محیط‌زیست هستیم. دانشمندان و اندیشمندان محیط‌زیست کلید حل مساله را در آموزش می‌دانند و معتقدند نقطه کور ماچرا در سوادآموزی محیط‌زیستی است که نیازمند بررسی و نقد و چه‌بسا تغییر و تحول بنیادی می‌باشد؛ بنابراین ارتقای سواد محیط‌زیستی همه اقشار جامعه به ویژه قشر دانشجو به عنوان آینده‌سازان کشور برای جلوگیری و کاهش تخریب و آلودگی محیط‌زیست از اهمیت برخوردار است. برای برخورداری از سواد محیط‌زیستی، نیازمند آموزش محیط‌زیستی هستیم و آموزش محیط‌زیستی نیز هم‌چون هر آموزش دیگر، متضمن سه حیطه دانش (شناخت)، نگرش (تعهد اخلاقی و زیباشناختی) و مهارت (عمل به راهکارهای محیط‌زیستی) است (۶).

برای کسب سواد محیط‌زیستی لازم است در درجه نخست بین سواد محیط‌زیستی و سوادآموزی یا آموزش محیط‌زیستی تفاوت قایل شده و تعریف دقیق و سطوح سواد محیط‌زیستی شناخته‌شده و سپس برای سوادآموزی محیط‌زیستی از شیوه‌های نوین آموزشی و اندیشه‌های نو در این زمینه بهره گرفته شود. در این میان مطالعه سطح سواد محیط‌زیستی همه افراد اعم از زنان و مردان و بررسی تفاوت‌های احتمالی برای برنامه‌ریزی‌های آینده برای گروه‌های هدف و تدوین راهبردهای مناسب از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

### مبانی نظری

برای سواد محیط‌زیستی سه سطح می‌توان برشمرد:

دارای نگرش مثبت نسبت به محیط‌زیست بوده و از آن حمایت می‌کنند.

اکوفمینیسم، اصطلاحی است که اولین بار توسط فرانسوا دوبین در ۱۹۷۴ به کار رفت. این اصطلاح به واکنش فمینیستی به بحران محیط‌زیست اشاره دارد که با پیوند دادن جنسیت‌گرایی<sup>۶</sup> و طبیعت‌گرایی<sup>۷</sup>، ریشه فساد و تباهی محیط‌زیست را در اخلاق مبتنی بر "منطق سلطه" جست‌وجو می‌کند (۱۱). نظریه اکوفمینیسم در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ به عنوان یکی از اشکال نظریه‌های فمینیسم و محیط‌زیست‌گرایی که در واقع ترکیبی از آن‌ها می‌باشد، ظهور یافت (۱۲). در این نظریه تاکید عمده بر این است که زنان، حامی بالقوه سیاست‌های محیط‌زیستی هستند و بین زنان و جنبش‌هایی که در راستای حفاظت از محیط‌زیست شکل گرفته‌اند، پیوستگی وجود دارد (۱۳).

اکوفمینیسم معتقد است ستم بر طبیعت و بر زن به نحو تفکیک‌ناپذیر و پیوسته‌ای به هم گره خورده است و منطق سلطه هم در برخورد آدمیان با محیط‌زیست و هم در برخورد مردان با زنان به یک شیوه و با یک تفکر کار خود را به پیش برده است. این منطق بر مزیت بخشی به یک ارزش در مقابل ارزش‌های دیگر مبتنی است و بر اساس آن، آدمیان به ویژگی‌های انسانی، ارزشی بیش از بقیه ویژگی‌های طبیعت می‌دهند و تصور می‌کنند که این تفاوت، ستم آنان به طبیعت را توجیه می‌کند. همین‌طور ارزش مذکر منطقی بودن، بر ارزش‌های مونث پرورش کودک، دلسوزی و مراقبت، رجحان یافته و مردان تصور می‌کنند که چون از ارزش بالاتری برخوردارند، حق دارند که به زنان ستم کنند (۱۱).

در حال حاضر، دو رویکرد عمده در اکوفمینیسم وجود دارد: رویکرد ذاتی<sup>۸</sup> و رویکرد برساخت‌گرایانه<sup>۹</sup>. بر اساس رویکرد ذاتی،

ایالات متحده توسط لاندرس<sup>۱</sup> و همکارانش صورت گرفته است، به معیارهای سواد محیط‌زیستی اشاره شده است. همچنین براساس گزارش مطالعه پژوهشی با عنوان "سواد محیط‌زیستی، قلمرو و سلسله‌مراتب" که در ایالت مینوسوتای آمریکا با هدف فراهم آوردن رویکرد سیستماتیک به آموزش‌های محیط‌زیستی توسط دفتر همیاری محیط‌زیست صورت پذیرفته به موضوع سواد محیط‌زیستی پرداخته شده است (۸).

استرن و همکاران (۱۹۹۵) معتقدند نوع نگرش به محیط ریشه در نظام ارزشی اشخاص دارد و نگرش‌های افراد درمورد موضوعات محیطی بر اساس نوع ارزشی است که این اشخاص برای خود، دیگران یا گیاهان و حیوانات (موجودات دیگر) قایل‌اند (۹).

استرن<sup>۲</sup> (۱۹۹۳)، به نقل از نوردلاند و گارویل<sup>۳</sup>، (۲۰۰۲) و ویدگرن<sup>۴</sup> (۱۹۹۸) بیان می‌کنند که علاوه بر عامل نگرشی، سه عامل دیگر نیز رفتار مثبت محیطی را تحت تأثیر قرار می‌دهد نخست، عوامل زمینه‌ای نظیر هزینه‌های مادی، پاداش و دسترسی به تکنولوژی است. دوم توانایی‌های فردی مثل دانش خاص محیطی و مهارت است و سوم عادات هستند که باید به منظور تغییر رفتار در جهت رفتار مثبت محیطی سست شوند؛ بنابراین، برای درک بهتر رفتارهای محیطی باید عامل نگرشی، موقعیتی، توانایی‌های فردی و عادات در رابطه با یکدیگر مورد بررسی قرار گیرند (۱۰).

در همین راستا، نقش جنسیت نیز در جهت‌گیری‌های محیط‌زیستی و به تبع آن برنامه‌ریزی‌های آموزشی برای ارتقای سواد محیط‌زیستی، مورد تاکید قرار گرفته و از میان نظریه‌های مختلف جامعه‌شناسی محیط‌زیست، نظریه اکوفمینیسم<sup>۵</sup> ضمن تاکید بر تفاوت نگرش‌ها و رفتارهای محیط‌زیستی در بین زنان و مردان، معتقد است که زنان به دلایل مختلف، بیش از مردان

6-Sexism: نگرشی جنسیت‌گروانه که به برتری جنس مذکر (مرد)

بر جنس مونث (زن) اعتقاد دارد.

7-Naturism: اعتقاد به برتری انسان بر سایر موجودات طبیعی.

8-Essentialist

9-Constructionist

1-Landers

2-Stren

3-Nordlund&Garvil

4-Widgern

5-Ecofeminism

اجتماعی شدن مدعی است که رفتار از طریق فرآیند اجتماعی شدن، قابل پیش‌بینی است و از آنجاکه افراد از طریق انتظارات جنسیتی موجود در چارچوب هنجارهای فرهنگی، اجتماعی می‌شوند، زنان به واسطه فرهنگ جامعه به‌گونه‌ای اجتماعی می‌شوند که بیان‌گر بوده، اخلاق پرستارانه داشته باشند، وابسته‌تر، مهربان‌تر، پرورش‌دهنده‌تر و هم‌یارتر باشند و در نقش‌های مراقبتی فعال‌تر حضور یابند. از سوی دیگر مردها مستقل‌تر و رقابت‌جو تر بار می‌آیند (۱۶)، بنابراین، به‌طور نظری، تفاوت‌های جنسیتی در طبیعت‌گرایی به واسطه اجتماعی شدن متفاوت میان دو جنس از دوران کودکی است.

با در نظر گرفتن این موارد در مورد اکوفمینیسم مبنی بر انتظارات جنسیتی و شیوه‌های متفاوت اجتماعی شدن و تاثیر آن‌ها در شکل‌گیری نگرش افراد و به دنبال آن در آموزش پذیری و سواد محیط‌زیستی، ممکن است چنین به نظر برسد که نظریه اکوفمینیسم یا فمینیسم بوم‌شناختی می‌تواند تحلیل مناسبی برای تفاوت‌های احتمالی جنسیتی زنان و مردان در ایران در زمینه توجه به محیط‌زیست و در سطح جامعه موردبررسی (دانشجویان دانشگاه پیام نور استان مرکزی) ارائه دهد.

پژوهش‌های نسبتاً متعددی در مورد نقش متغیر جنسیت در ارزش‌ها و نگرش‌های محیط‌زیستی، آگاهی، عملکرد و سواد محیط‌زیستی در حوزه‌های آموزش محیط‌زیست و جامعه‌شناسی محیط‌زیست صورت گرفته است. از پژوهش‌هایی که در مورد اثر جنسیت بر آگاهی، نگرش و رفتارهای محیط‌زیستی انجام گرفته، نتایج مختلفی به‌دست آمده است، افرادی چون اسکات و ویلتز (۱۹۹۴) به نتایجی مبنی بر عدم تفاوت در نگرش و عملکرد دو جنس و آگاهی محیط‌زیستی بالاتر مردان دست‌یافته‌اند (۱۷). نتایج پژوهش‌های افرادی چون آقا محمدی و صالحی عمران (۱۳۸۷) حاکی از عدم تفاوت در رفتارهای محیط‌زیستی زنان و مردان و نگرش و آگاهی بالاتر محیط‌زیستی زنان است (۱۰). نتایج مطالعات خوش فر و همکاران نیز نشان داد که بین آگاهی محیط‌زیستی زنان و مردان تفاوت معناداری وجود ندارد (۱۸).

پیوند زنان با طبیعت اجتناب‌ناپذیر است. مطابق با این رویکرد، زنان به خاطر برخی ویژگی‌های ذاتی (مانند فرزند پروری، مهربانی و عطف، مراقبت و...) نزدیکی و قرابت بیشتری با طبیعت که به‌نوعی، از همین ویژگی‌ها برخوردار است، دارند. این رویکرد در نقطه مقابل رویکرد برساخت‌گرایانه قرار دارد که معتقد است جنسیت، برساخت‌های اجتماعی است و رابطه زنان با طبیعت در زمینه‌های اجتماعی خاصی برساخته می‌شود و درک رابطه زنان و مردان با طبیعت، نیازمند درک واقعیت مادی آنان به همان اندازه جنسیت آنان است (۱۴).

یکی از دلایل مطرح‌شده برای جانب‌داری رویکرد اکوفمینیسم از زنان در حمایت از محیط‌زیست، این است که زنان تمایل به دیدن جهان با پیوستگی درونی دارند، درحالی‌که مردان تمایل به دیدن جهان با اشیا و اجزا دارند. بر این اساس، مطرح می‌شود که مردان ممکن است توجه کم‌تری نسبت به زنان برای ارتباط دادن بین محیط‌زیست و چیزهایی که آن‌ها ارزش‌گذاری می‌کنند، داشته باشند، حتی اگر هر دو گروه، ارزش‌های مشابه داشته باشند (۱۳). صالح<sup>۱</sup> معتقد است که زنان در سرتاسر جهان، نسبت به استثمار طبیعی و انسانی، دغدغه شخصی قوی‌تری نشان می‌دهند (۱۵).

مدعای اکوفمینیسم این است که برای مقابله با ستم به زنان و طبیعت، منطق فمینیسم سنتی بایستی به‌گونه‌ای گسترش یابد تا فمینیسم بوم‌شناختی (اکوفمینیسم) را نیز شامل شود. فمینیسم بوم‌شناختی چهارچوب متفاوتی فراهم خواهد آورد که تنها در آن چهارچوب می‌توان از تداوم سلطه و ستم بر زن و طبیعت جلوگیری کرد، چراکه هر نظریه فمینیستی و هر اخلاق محیط‌زیستی که پیوند متقابل سلطه بر زن و طبیعت را به‌طور جدی لحاظ نکند، ناکارآمد است (۱۱).

ولی در حقیقت، رویکرد اکوفمینیسم در مورد علل جانب‌داری از حمایت خاص زنان از محیط‌زیست، تبیین چندانی ارائه نمی‌دهد. درحالی‌که نظریه‌های دیگری مانند نظریه اجتماعی شدن<sup>۲</sup>، در پی بیان دلیل بروز این پدیده می‌باشند. نظریه

محیط‌زیستی صورت گرفت، نتایج نشان داد که جنسیت پیش‌بینی کننده قوی در به حداقل رساندن مواد مصرفی است و زنان تمایل بیش‌تری به کاهش مصرف نشان می‌دهند (۲۳). نتایج بررسی‌های بوداک<sup>۷</sup> و همکارانش در سال ۲۰۰۵ در زمینه نگرش و رفتارهای محیط‌زیستی ۲۴۰ نفر از دانشجویان دانشگاه ترکیه که در شماره سوم از دوره ۱۲ فصلنامه علوم کاربردی<sup>۸</sup> منتشر شد، نشان داد که نگرش و رفتارهای محیطی بر حسب جنسیت و محل سکونت دانشجویان متفاوت بود (۲۴). رایس<sup>۹</sup> (۲۰۰۶) در مطالعه خود درباره رفتار طرف‌دارانه از محیط‌زیست در قاهره مصر، دریافت که افرادی که در رفتارهای محیط‌زیستی مشارکت می‌کنند، لزوماً زن نیستند و جنسیت، اهمیت چندانی در انواع رفتارهای طرف‌دارانه از محیط‌زیست ندارد (۲۵). یافته‌های مطالعه امین راد و همکاران که به بررسی میزان آگاهی محیط‌زیستی و نگرش دانشجویان ایرانی شاغل به تحصیل در دانشگاه‌های مالزی پرداختند، نشان‌گر عدم وجود تفاوت معنی‌دار میان آگاهی و نگرش محیط‌زیستی دانشجویان دختر و پسر بود (۲۶). نتایج بررسی‌های آیدین و سپنی در مورد نگرش ۹۳۱ نفر از دانشجویان دانشگاه کارابوک ترکیه نسبت به مسایل محیط‌زیستی، تاثیرپذیری نگرش از جنسیت و رشته تحصیلی دانشجویان را نشان داد (۲۷). نتایج پژوهش دیگری با آزمون طیف پارادایم اکولوژیکی در بین ۵۰۷ نفر دانشجو در ترکیه هم نشان از تاثیرپذیری نگرش و رفتارهای محیط‌زیستی مسوولانه دانشجویان از دانشکده، محل سکونت و جنسیت آن‌ها داشت (۲۸). کوزی<sup>۱۰</sup> و همکاران هم در پژوهش دیگری در ترکیه که نتایج آن در سال ۲۰۱۱ و شماره دوم سال اول نشریه الکترونیکی بین‌المللی آموزش محیط‌زیست انتشار پیدا کرد، دریافتند که حساسیت نسبت به محیط‌زیست و آگاهی محیط‌زیستی بر حسب جنسیت، متفاوت است و افرادی که از سواد، آگاهی و حساسیت محیط‌زیستی برخوردار بودند،

صالحی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان بررسی نگرش و رفتار مسوولانه دانشجویان نسبت به محیط‌زیست که در بین دانشجویان استان مازندران صورت گرفت به نتایجی مبنی بر تفاوت نگرش و رفتار محیط‌زیستی دانشجویان بر حسب جنسیت دست یافتند (۱۹). ایشان در پژوهش دیگری که نتایج آن در سال ۱۳۹۵ در مقاله‌ای با عنوان بررسی نقش جنسیت در جهت‌گیری‌های زیست‌محیطی در فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط‌زیست منتشر شد، به نتایجی مبنی بر عدم تفاوت معنادار بین نگرش محیط‌زیستی زنان و مردان دست‌یافته‌اند (۱۳).

لاو<sup>۱</sup> و پینهی<sup>۲</sup> (۱۹۸۲) در مطالعه خود که در مورد تفاوت‌های شهری-روستایی بودن در حفاظت محیط‌زیستی انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که بین جنسیت و رفتار محیط‌زیستی رابطه وجود دارد. آن‌ها داده‌های پیمایش اجتماعی عمومی دوره پنج‌ساله ۱۹۷۳-۱۹۷۸ در بین شهروندان آمریکایی را به کار گرفتند و دریافتند که زنان نسبت به مردان، رفتارهای محافظانه‌تری نسبت به محیط‌زیست از خودشان نشان می‌دهند (۲۰). در مطالعه دیگری، شان<sup>۳</sup> و هزلر<sup>۴</sup> (۱۹۹۰)، در زمینه پیوستگی بین جنسیت و "تعهد عملی خودبیانگر" به رابطه معناداری بین این دو متغیر دست یافتند. این نتایج نشان داد که زنان سطح بالایی از تعهد عملی خودبیانگر را دارا هستند (۲۱). هم‌چنین زلنی و همکارانش با تمرکز بر روی تفاوت‌های جنسیتی در محیط‌زیست‌گرایی<sup>۵</sup>، به مطالعه دانشجویان انگلیسی و اسپانیایی‌زبان در ۱۴ کشور اروپایی، آمریکای لاتین و ایالات‌متحده پرداختند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان داد که در ۱۱ کشور از ۱۴ کشور، زنان در مقایسه با مردان، مشارکت گسترده‌ای در "رفتارهای طرفداری از محیط‌زیست" دارند (۲۲). در یکی از مطالعات دیگر که توسط بار<sup>۶</sup> و همکارانش در انگلستان و در مورد رابطه بین جنسیت و رفتار معنادار

- 
- 1-Lowe
  - 2-Pinhey
  - 3-Schahn
  - 4-Hozler
  - 5-Environmentalism
  - 6-Barr

- 
- 7-Budak
  - 8-Journal of Applied Science
  - 9-Rice
  - 10-Kose

توانستند به بهترین نحو با مشکلات محیط‌زیستی مقابله نمایند (۲۹).

همان‌طور که نتایج مطالعات پیشین نشان می‌دهد، غالب‌مطالعاتی که در کشورهای غربی صورت گرفته است از این فرضیه که زنان در مقایسه با مردان، گرایش بیش‌تری نسبت به محیط‌زیست دارند، پشتیبانی می‌کنند؛ و نتایج این مطالعات عمدتاً با نتایج مطالعاتی که در ایران انجام شده است، هم‌خوانی ندارد.

از سوی دیگر مدعیات اکوفمینیسم، موردنقد جدی اندیشمندان اخلاق محیط‌زیستی واقع شده است. مارگاریتا گارسیا لویین<sup>۱</sup> در مخالفت با اکوفمینیسم، ستم دانستن سلطه مردانه و نیز سلطه انسان بر زمین را دارای اشکال می‌بیند، چراکه سلطه مردانه می‌تواند تبیین‌های علمی و زیستی و یا دلیل موجه سودگروانه داشته باشد. تحقیقات زیست‌شناختی و روان‌شناختی نشان داده است که مردان معمولاً اشتیاق بیش‌تری به گرداندگی امور دارند و پسران از دختران رقابت‌جو ترند و برای به دست آوردن قدرت و مقام، بیش‌تر با خودشان و نه با زنان می‌جنگند. استدلال نظریه سودگروانه نیز این است که اگر مردان امور را بگردانند، در بلندمدت، هم زنان و هم مردان، خوشبخت‌تر خواهند بود، زیرا مردان عینی‌نگرتر، تحلیل‌گراتر و آمرترند و کارها را بهتر می‌گردانند. لویین می‌گوید: ممکن است کسی در این استدلال‌ها و تحقیقات خدشه کند، ولی به هر حال ثابت می‌شود که نگرش سنتی به اخلاق بر مبنای بیداد و ستم استوار نبوده است (۱۱). از نگاه گارسیا لویین، سلطه انسان بر طبیعت و زمین نیز مستلزم ستم بر محیط‌زیست نیست، زیرا افراد حق استفاده از طبیعت را برای بقا و خوشبختی خود می‌خواهند. مبنای چنین حقی نیز برتری انسان نیست، بلکه به قول فرانسویس بیکن "حق ناشی از ضرورت است" است. به علاوه، تمایل آدمی به بهره‌برداری از طبیعت، تمایلی ذاتی و فراتر از کنترل اوست و این تمایل که بقیه جهان هستی را ابزاری برای بقای خود بینگاریم، در همه موجودات زنده اجتناب‌ناپذیر است و از این‌رو نمی‌تواند موضوع نقد منطقی قرار گیرد (۱۱) و بالاخره

ادعای نهایی اکوفمینیسم که میان جنسیت باوری و طبیعت باوری ارتباط مفهومی برقرار می‌کند، بی‌دلیل است، زیرا در تلقی سنتی هیچ شباهتی میان مفهوم زن و مفهوم محیط‌زیست وجود ندارد و زنان کوچک‌ترین شباهتی با کوه‌ها و درختان ندارند، بلکه زنان می‌توانند بیندیشند، احساس کنند و در دل خود آرزوها پیروانند. این کارها از کوه‌ها و درختان بر نمی‌آید. بیش‌تر می‌توان متوسط مردان را با متوسط زنان همانند کرد تا متوسط زنان را با متوسط کوه‌ها. از سوی دیگر، بر فرض که طبق ادعای اکوفمینیسم، چنین شباهتی در تلقی سنتی انسان‌ها وجود داشته باشد، این نتیجه‌گیری که چون انسان‌ها در تلقی سنتی مردانه میان زن و اشیای طبیعی و مادی، پیوند مفهومی در نظر می‌گرفته‌اند و به همین دلیل با آن‌ها یکسان رفتار کرده و یکسان سلطه و ستم روا می‌داشته‌اند، پس به همان دلیل که سلطه بر زنان نادرست است، سلطه بر طبیعت و محیط‌زیست هم خطا است، به لحاظ منطقی درست نمی‌باشد (۳۰).

در مکتب فکری اسلام، انسان - اعم از زن و مرد - از این‌رو که موجودی دارای اختیار است، هم می‌تواند نقش آبادگرانه در طبیعت و محیط‌زیست داشته باشد و هم می‌تواند از همین اختیار، استفاده سوء به عمل آورده و در جهت سلطه خودکامانه و هواپرستانه بر طبیعت گام بردارد (۳۱).

از دیدگاه اسلام، انسان از آن جهت که انسان است، دارای حقوق ثابت است و جنسیت در حقوق انسانی هیچ دخالتی ندارد. همه آیاتی هم که به‌نوعی بر برتری مرد بر زن دلالت دارند، قابل تفسیر هستند. شاید در تعالیم اسلام در برخی امور، مرد بر زن ترجیح داده شده است اما این امور چندان ارتباطی به برتری حق مرد بر زن ندارد و آنچه مربوط به جایگاه شخصیتی انسان است، زن و مرد در آن مشترک‌اند؛ مثلاً در مسایل ارزشی مانند ایمان، عمل صالح، دانش و تقوا هیچ تفاوتی میان زن و مرد نیست. درباره ادب و معرفت، علم و حکمت و تعلیم و تربیت، اسلام هرگز جنسیت را دخالت نمی‌دهد و هر دو را دارای حقی مساوی می‌داند. پس به هیچ‌وجه انواع سلطه‌گری‌های نفسانی، خواه سلطه بر محیط‌زیست، خواه سلطه بر زن و غیر آن، در اسلام عادلانه تلقی نمی‌شود و هم‌چنین رفع

اسناد و مدارک و مرور ادبیات تحقیق استفاده شده است و از این حیث جزو پژوهش‌های چند روشی<sup>۱</sup> محسوب می‌شود (۳۲). در این پژوهش جامعه آماری عبارت است از کلیه دانشجویان دانشگاه پیام نور استان مرکزی که بر اساس اطلاعات آماری رسمی دانشگاه ۱۳۷۰۱ نفر می‌باشند که در ۱۳ مرکز و واحد استان مشغول به تحصیل هستند. به منظور تعیین حجم نمونه و با توجه به دانستن اینکه جامعه مورد پژوهش ۱۳۷۰۱ عضو و ۱۳ مرکز و واحد دارد، ابتدا ۳ مرکز اراک، خمین و محلات و ۲ واحد فراهان و چهار چشمه بر مبنای پراکنش جغرافیایی (از نقاط مختلف استان) و دارا بودن فرهنگ محلی شاخص برای معرف بودن از کل جامعه مطالعاتی (دانشگاه پیام نور استان مرکزی) انتخاب شدند و سپس با بهره‌گیری از جدول مورگان، حجم نمونه ۳۳۸ نفر حاصل شد، این نتیجه با استفاده از فرمول نسبتی کوکران نیز با اختلاف ناچیزی تایید شد که برای بالا رفتن دقت کار ۳۷۷ نمونه در نهایت به صورت تصادفی انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفت. در این پژوهش با توجه به این که سواد محیط‌زیستی دارای محدوده وسیعی می‌باشد، لذا برای تحدید مساله به بررسی ابعاد مهم سواد محیط‌زیستی (آگاهی، نگرش و رفتار) بسنده گردیده است. ابزار پژوهش حاضر پرسش‌نامه‌ای در چهار بخش است که بخش اول آن محقق ساخته بوده و بخش‌های مربوط به سنجش سواد محیط‌زیستی (آگاهی، نگرش و رفتار) در تحقیقات پیشین (۱۰) مورد استفاده قرار گرفته است. این پرسش‌نامه با توجه به فرهنگ جامعه ایران و با استفاده از نظرات تکمیلی مورد استفاده قرار گرفته و قبل از اجرای نهایی برای افزایش روایی و اعتبار آن به صورت آزمایشی به اجرا درآمده است. بخش اول پرسش‌نامه با محتوای تعدادی سوال در زمینه اطلاعات دموگرافیک شامل جنسیت، مقطع تحصیلی، رشته تحصیلی، مرکز یا واحد محل تحصیل و سن پاسخ‌گو می‌باشد. بخش دوم پرسش‌نامه شامل ۹ گویه یا سوال تشریحی کوتاه پیرامون سنجش دانش یا آگاهی‌های محیط‌زیستی دانشجویان است. برای سنجش و اندازه‌گیری متغیر آگاهی یا

و ریشه کردن سلطه لزوماً با سپردن مدیریت طبیعت و محیط‌زیست به زنان پدید نمی‌آید. انسان، چه زن باشد و چه مرد، در صورت تعدی از انجام مأموریت و تعهد الهی و اخلاقی خود، اقدام به سلطه‌گری خواهد کرد (۱۱). مقاله حاضر درصدد بررسی کارآیی یا عدم کارآیی نظریه اکوفمنیستی در تبیین تفاوت‌های احتمالی میان آگاهی، نگرش و عملکرد محیط‌زیستی دانشجویان زن و مرد دانشگاه پیام نور استان مرکزی، مقایسه نتایج آن با دیدگاه اسلامی و بهره‌گیری از آن در برنامه‌ریزی‌های آموزشی برای ارتقای سواد محیط‌زیستی دانشجویان می‌باشد. هدف کلی پژوهش حاضر آشنایی با میزان آگاهی، نوع نگرش و رفتارهای محیط‌زیستی دانشجویان دانشگاه پیام نور استان مرکزی به‌عنوان مولفه‌های اصلی سواد محیط‌زیستی و بررسی و مقایسه نقش جنسیت در هر یک از این متغیرها می‌باشد.

### سوالات پژوهش

۱. دانش و آگاهی محیط‌زیستی دانشجویان دانشگاه پیام نور استان مرکزی تا چه اندازه است؟
۲. دانشجویان دانشگاه پیام نور استان مرکزی چه نوع نگرشی نسبت به محیط‌زیست دارند؟
۳. عملکرد یا رفتار محیط‌زیستی دانشجویان دانشگاه پیام نور استان مرکزی در چه سطحی است؟
۴. آیا تفاوتی در دانش، نگرش و عملکرد محیط‌زیستی دانشجویان زن و مرد دانشگاه پیام نور استان مرکزی وجود دارد؟
۵. در صورت مثبت بودن پاسخ سوال چهارم، آیا این تفاوت با نظریه اکوفمنیسم قابل توجیه است؟
۶. آیا نتایج این پژوهش با دیدگاه‌های اسلامی، هم‌خوانی دارد؟

### روش بررسی

روش این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از لحاظ نحوه گردآوری داده‌ها توصیفی از نوع پیمایشی است که برای تحلیل نتایج و تطبیق آن با دو دیدگاه مورد مطالعه از تحلیل



ارزیابی قرار گرفت و سپس تایید شد. به منظور بررسی پایایی در این پژوهش به محاسبه آلفای کرونباخ اقدام شد و نتیجه ۰/۸۳ در خصوص پایایی بخش نگرش پرسش‌نامه و آلفای ۰/۷۹ در خصوص بخش رفتار پرسش‌نامه حاصل شد. البته در مورد بخش مربوط به سنجش آگاهی‌های محیط‌زیستی به علت استفاده از سوالات باز، امکان محاسبه آلفای کرونباخ وجود نداشت و به استفاده از آن در تحقیقات پیشین اعتماد شد. در این پژوهش به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS به شرح زیر استفاده شده است:

(۱) تشکیل و تنظیم جداول توزیع فراوانی، درصد، میانگین وزنی و انحراف معیار (استاندارد)

(۲) استفاده از آزمون t برای بررسی نقش جنسیت در آگاهی، نگرش و رفتارهای محیط‌زیستی دانشجویان

#### یافته‌ها

توصیف متغیرهای زمینه‌ای

#### جدول ۱- توزیع درصدی و آماره‌های توصیفی بر حسب

##### متغیرهای زمینه‌ای

بی‌پاسخ	درصد	فراوانی	مشخصات فردی آزمودنی‌ها	
۶۱	۳۷/۱	۱۴۰	۲۲-۱۸	سن
	۲۵/۵	۹۶	۲۷-۲۳	
	۹/۸	۳۷	۳۲-۳۸	
	۶/۶	۲۵	۳۷-۳۳	
	۴/۸	۱۸	۳۸ به بالا	
۱	۷۴/۵	۲۸۱	زن	جنسیت
	۲۵/۲	۹۵	مرد	
۵۳	۰/۵	۲	کاردانی	مقطع تحصیلی
	۷۴/۸	۲۸۲	کارشناسی	
	۱۰/۶	۴۰	کارشناسی ارشد	
۲	۳۳/۴	۱۲۶	اراک	مرکز دانشگاهی
	۲۱/۰	۷۹	خمین	
	۱۱/۷	۴۴	چهار چشمه (قورچی باشی)	
	۱۴/۶	۵۵	فراهان	
	۱۸/۸	۷۱	محلات	

دانش، جهت فهم بهتر مطلب و سهولت کار، ۹ گویه موردسنجش دانش، از عدد صفر تا ۹ شماره‌گذاری شده است. عدد ۱ برای گویه ای است که جواب درست و عدد صفر برای گویه ای که جواب نادرست داده‌اند، کدگذاری متغیر آگاهی یا دانش به چهار بازه تقسیم‌بندی شده است. عدد صفر به بازه صفر، آگاهی اصلاً نمی‌دانم؛ عدد ۱ به بازه ۳ تا ۱ آگاهی اندک؛ عدد ۲ به بازه ۶ تا ۴ آگاهی متوسط و عدد ۳ به بازه ۹ تا ۷ آگاهی زیاد، اختصاص دارد. بخش سوم پرسش‌نامه نیز برای سنجش و اندازه‌گیری متغیر نگرش دارای ۱۱ گویه می‌باشد و طیف سنجش به ترتیب اولویت به مقوله‌های؛ کاملاً موافقم، موافقم، نظری ندارم، مخالفم و کاملاً مخالفم، رتبه‌بندی شده است. این متغیر بر حسب طیف لیکرت تنظیم گردیده و سپس توزیع فراوانی متغیر نگرش محیط‌زیستی بر اساس نمره مقیاس ۱ تا ۵ در جدول شماره ۳ آورده شده است. در بخش چهارم پرسش‌نامه هم برای سنجش و اندازه‌گیری متغیر عملکرد؛ از ۱۸ گویه استفاده شده که این متغیر بر حسب طیفی به ترتیب اولویت به مقوله‌های؛ همیشه، بعضی وقت‌ها، به‌ندرت و اصلاً رتبه‌بندی شده، سپس توزیع فراوانی متغیر رفتار محیط‌زیستی بر اساس نمره مقیاس ۱ تا ۴ در جدول شماره ۴ نشان داده شده است. روایی ابزار پژوهش یا پرسش‌نامه از نوع روایی محتوایی<sup>۱</sup> است. بدین صورت که ابتدا، مدلی از حیطه‌های مختلف موضوع تدوین گردید، سپس برای هر حیطه گویه‌های متعددی طراحی شد و پس از تعدیل گویه‌ها، فهرست اولیه پرسش‌نامه تهیه گردید و در اختیار افراد متخصص (۱۵ نفر از اعضای هیات علمی، ۵ نفر کارشناس در حوزه تحقیقات و پژوهش، ۵ نفر کارشناس ارشد آموزش محیط‌زیست) قرار گرفته و در چندین نوبت با اعمال نظر متخصصین، گویه‌هایی که به لحاظ صوری و محتوایی مناسب تشخیص داده نشده بودند، حذف گردید و گویه‌های مناسب جایگزین شد و در نهایت پرسش‌نامه‌ای حاوی ۳۸ گویه، ۹ گویه در حوزه دانش، ۱۱ گویه در حوزه نگرش و ۱۸ گویه در مورد عملکرد یا رفتارهای محیط‌زیستی دانشجویان تهیه‌شده و برای سنجش روایی مورد

تحصیل بوده و ۲۱ درصد مرکز خمین و مابقی پاسخ‌گویان چهار چشمه (قورچی باشی)، فرمهین و محلات را به عنوان محل تحصیل خود انتخاب نموده‌اند. ضمن این که ۲ نفر به این سؤال پاسخ نداده‌اند.

**سوال اول:** دانش و آگاهی محیط‌زیستی دانشجویان دانشگاه

پیام نور استان مرکزی تا چه اندازه است؟

جدول شماره ۲ توزیع فراوانی متغیر آگاهی محیط‌زیستی را بر

اساس نمره مقیاس صفر تا ۳ نشان می‌دهد.

همان‌طور که جدول نشان می‌دهد تقریباً ۳۷ درصد از پاسخ‌گویان بین ۱۸ تا ۲۲ سال سن داشته و سن تقریباً ۲۵ درصد از آن‌ها بین ۲۳ تا ۲۷ سال بوده است. با این حال، تعداد قابل‌ملاحظه‌ای از افراد (۶۱ نفر) سن خود را مشخص نکرده‌اند. اکثریت آن‌ها زن (۷۴/۵ درصد) بوده‌اند. داده‌های جدول شماره ۱ نشان می‌دهد که نزدیک به ۷۵ درصد از پاسخ‌گویان در مقطع کارشناسی در حال تحصیل بوده‌اند. همچنین، ۵۳ پاسخ‌گو به مقطع تحصیلی خود، اشاره‌ای نکرده‌اند. در نهایت ۳۳/۴ درصد از آن‌ها در دانشگاه پیام نور مرکز اراک مشغول به

جدول ۲- توزیع فراوانی متغیر آگاهی محیط‌زیستی

میانگین	آگاهی زیاد		آگاهی متوسط		آگاهی اندک		اصلاً نمی‌دانم		گویه‌ها
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
۱/۱۰	۲	۰/۵	۷۸	۲۰/۷	۲۵۴	۶۷/۴	۱۱/۴	۴۳	آگاهی محیط‌زیستی

نگرشی نسبت به محیط‌زیست دارند؟

جدول ۳ توزیع فراوانی متغیر نگرش محیط‌زیستی را بر اساس نمره مقیاس ۱ تا ۵ نشان می‌دهد. بر اساس داده‌های جدول ۳ مقایسه میانگین‌ها نشان می‌دهد که میانگین (از ۵) ۴/۲۹ (از ۵) مربوط به گویه هفتم در بالاترین سطح و میانگین (از ۵) ۲/۶۵ مربوط به گویه پنجم در پایین‌ترین سطح قرار دارد. در مجموع، میانگین نگرش محیط‌زیستی ۳/۷۱ از ۵ می‌باشد که بالاتر از حد متوسط می‌باشد.

داده‌های جدول شماره ۲ حاکی از آن است که بیش‌ترین فراوانی (۲۵۴ پاسخ‌گو) به پاسخ‌گویی است که آگاهی اندکی دارند. این تعداد بیش از ۶۷ درصد از پاسخ‌گویان را شامل می‌گردد. تعداد ۷۸ نفر یعنی نزدیک به ۲۱ درصد از پاسخ‌گویان آگاهی متوسط داشته و ۲ پاسخ‌گو نیز آگاهی زیاد (بین هفت تا نه امتیاز) را نشان داده‌اند. با این حال، ۱۱/۴ درصد (۴۳ پاسخ‌گو) امتیاز صفر را در زمینه آگاهی محیط‌زیستی کسب کرده‌اند. در مجموع، میانگین آگاهی محیط‌زیستی ۱/۱۰ (از صفر تا ۳) می‌باشد.

**سوال دوم:** دانشجویان دانشگاه پیام نور استان مرکزی چه نوع

جدول ۳- توزیع فراوانی متغیر نگرش محیط‌زیستی

میانگین	بی پاسخ	کاملاً مخالف		مخالف		بی‌نظر		موافق		کاملاً موافق		گویه‌ها
		درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۳/۷۵	۵	۲/۷	۱۰	۱۲/۷	۴۸	۱۷/۰	۶۴	۴۱/۴	۱۵۶	۲۴/۹	۹۴	۱
۳/۷۹	۵	۰/۸	۳	۱۳/۸	۵۲	۱۶/۴	۶۲	۴۱/۹	۱۵۸	۲۵/۷	۹۷	۲
۳/۸۰	۶	۲۷/۶	۱۰۴	۴۴/۸	۱۶۹	۱۰/۳	۳۹	۱۰/۱	۳۸	۵/۶	۲۱	۳
۳/۹۸	۱۱	۱/۲	۸	۸/۲	۳۱	۱۰/۶	۴۰	۴۴/۸	۱۶۹	۳۱/۳	۱۱۸	۴
۲/۶۵	۱۳	۵/۰	۱۹	۲۱/۸	۸۲	۱۸/۶	۷۰	۳۶/۶	۱۳۸	۱۴/۶	۵۵	۵
۴/۱۳	۹	۱/۱	۴	۱/۶	۶	۱۵/۹	۶۰	۴۴/۰	۱۶۶	۳۵/۰	۱۳۲	۶
۴/۲۹	۶	۰/۸	۳	۲/۹	۱۱	۶/۴	۲۴	۴۵/۱	۱۷۰	۴۳/۲	۱۶۳	۷
۳/۶۳	۱۲	۱/۲	۸	۱۴/۱	۵۳	۲۳/۱	۸۷	۳۵/۵	۱۳۴	۲۲/۰	۸۳	۸
۳/۸۱	۷	۲۳/۹	۹۰	۴۷/۲	۱۷۸	۱۵/۱	۵۷	۸/۵	۳۲	۳/۴	۱۳	۹
۳/۰۴	۱۴	۵/۸	۲۲	۲۵/۲	۹۵	۳۲/۴	۱۲۲	۲۴/۷	۹۳	۸/۲	۳۱	۱۰
۴/۰۲	۵	۱/۲	۸	۵/۶	۲۱	۱۲/۷	۴۸	۴۵/۹	۱۷۳	۳۲/۴	۱۲۲	۱۱

**سوال سوم:** عملکرد محیط‌زیستی دانشجویان دانشگاه پیام نور استان مرکزی در چه سطحی قرار دارد؟ جدول ۴ توزیع فراوانی متغیر رفتار محیط‌زیستی را بر اساس نمره مقیاس ۱ تا ۴ نشان می‌دهد. مقایسه میانگین‌ها نشان می‌دهد که میانگین ۳/۵۶ (از ۴) مربوط به گویه اول یعنی «خاموش کردن وسایل گرمایش

در اتاق‌هایی که لازم نیست روشن باشد» در بالاترین سطح و میانگین ۲/۰۹ (از ۴) مربوط به گویه هجدهم یعنی «ریختن زباله‌های آشپزخانه در باغچه» در پایین‌ترین سطح قرار دارد. در مجموع، میانگین رفتار محیط‌زیستی پاسخگویان ۲/۸۷ از ۴ می‌باشد که بالاتر از حد متوسط است.

جدول ۴- توزیع فراوانی متغیر رفتار محیط‌زیستی

میانگین	بی پاسخ	به‌ندرت		گاهی اوقات		معمولاً		همیشه		گویه‌ها
		درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۳/۵۶	۰	۱/۹	۷	۵/۳	۲۰	۲۷/۹	۱۰۵	۶۵/۰	۲۴۵	۱
۲/۶۲	۳	۱۸/۶	۷۰	۲۰/۷	۷۸	۳۹/۵	۱۴۹	۲۰/۴	۷۷	۲
۲/۵۷	۲	۲۱/۰	۷۹	۲۴/۴	۹۲	۳۰/۸	۱۱۶	۲۳/۳	۸۸	۳
۳/۱۹	۱	۹/۸	۳۷	۸/۸	۳۳	۳۴/۰	۱۲۸	۴۷/۲	۱۷۸	۴
۲/۴۶	۷	۲۴/۷	۹۳	۲۲/۳	۸۴	۳۲/۱	۱۲۱	۱۹/۱	۷۲	۵
۲/۷۵	۱۰	۳۱/۳	۱۱۸	۲۶/۰	۹۸	۲۴/۴	۹۲	۱۵/۶	۵۹	۶
۲/۹۸	۲	۱۴/۹	۵۶	۱۴/۹	۵۶	۲۷/۶	۱۰۴	۴۲/۲	۱۵۹	۷
۲/۹۱	۲	۱۴/۱	۵۳	۱۶/۷	۶۳	۳۲/۴	۱۲۲	۳۶/۶	۱۳۷	۸
۳/۴۳	۲	۴/۲	۱۶	۱۰/۱	۳۸	۲۴/۱	۹۱	۶۱/۰	۲۳۰	۹
۲/۸۸	۶	۱۳/۳	۵۰	۱۷/۰	۶۴	۳۶/۶	۱۳۷	۳۱/۸	۱۲۰	۱۰
۲/۳۰	۲	۲۸/۹	۱۰۹	۲۶/۳	۹۹	۲۹/۷	۱۱۲	۱۴/۶	۵۵	۱۱
۳/۳۶	۹	۸/۰	۳۰	۹/۳	۳۵	۲۰/۲	۷۶	۶۰/۲	۲۲۷	۱۲
۲/۶۱	۹	۱۸/۶	۷۰	۲۴/۱	۹۱	۳۲/۱	۱۲۱	۲۲/۸	۸۶	۱۳
۲/۷۸	۹	۱۵/۱	۵۷	۲۰/۷	۷۸	۳۲/۶	۱۲۳	۲۹/۲	۱۱۰	۱۴
۳/۴۹	۶	۴/۵	۱۷	۷/۲	۲۷	۲۲/۰	۸۳	۶۴/۷	۲۴۴	۱۵
۲/۷۲	۶	۱۶/۷	۶۳	۲۲/۰	۸۳	۳۱/۶	۱۱۹	۲۸/۱	۱۰۶	۱۶
۳/۰۱	۲	۸/۲	۳۱	۱۸/۶	۷۰	۳۷/۱	۱۴۰	۳۵/۵	۱۳۴	۱۷
۲/۰۹	۲	۴۳/۰	۱۶۲	۲۱/۸	۸۲	۱۷/۸	۶۷	۱۷/۰	۶۴	۱۸

**سوال چهارم:** آیا میان دانش، نگرش و عملکرد محیط‌زیستی دانشجویان زن و مرد و جنسیت آن‌ها رابطه وجود دارد؟ جدول شماره ۵، تمایز پذیری میزان سه متغیر آگاهی

محیط‌زیستی، نگرش محیط‌زیستی و رفتار محیط‌زیستی را بر حسب جنسیت مورد بررسی قرار می‌دهد. این جدول (شماره ۵) مقایسه میانگین‌ها را بر حسب جنسیت نشان می‌دهد.

**جدول ۵- خلاصه شاخص‌های آماری مقایسه میانگین‌های دو گروه مستقل بر حسب جنسیت**

متغیر وابسته	گروه‌های مستقل	میانگین	انحراف معیار	مقدار آزمون	سطح معناداری
آگاهی محیط‌زیستی	زن	۲/۲۴	۱/۳۹۸	۰/۰۹۸	۰/۷۵۵
	مرد	۲/۶۶	۱/۴۷۰		
نگرش محیط‌زیستی	زن	۳/۷۰	۰/۴۱۵	۰/۱۳۰	۰/۷۱۹
	مرد	۳/۷۴	۰/۴۰۳		
رفتار محیط‌زیستی	زن	۲/۸۴	۰/۴۶۷	۱/۰۳۹	۰/۳۰۹

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، میانگین میزان آگاهی محیط‌زیستی مردان دانشجو بیش از زنان دانشجو بوده است. با این حال از نظر آماری این تفاوت معنادار نیست؛ بنابراین، تفاوت چندانی در آگاهی محیط‌زیستی در بین زنان و مردان وجود ندارد. به همین ترتیب، میانگین میزان نگرش محیط‌زیستی مردان بیش از زنان بوده است، اما این تفاوت میانگین‌ها نیز مورد تأیید واقع نشد. علاوه بر این، میانگین رفتار محیط‌زیستی مردان بیش از زنان بوده درحالی‌که این تفاوت نیز از نظر آماری معنی‌دار نیست و نمی‌توان تفاوتی بین رفتار محیط‌زیستی زنان و مردان قایل شد.

### بحث و نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر و در پاسخ به سوال اول پژوهش، بررسی‌ها نشان داده است که در بخش سنجش آگاهی، نگرش و رفتار دانشجویان، میانگین آگاهی محیط‌زیستی ۱/۱۰ (از صفر تا ۳) بود که این میزان آگاهی محیط‌زیستی، سطح پایینی را ارایه داده است. در پاسخ به سوال دوم پژوهش، میانگین نگرش محیط‌زیستی نیز ۳/۷۱ از ۵ بود که بالاتر از حد متوسط بوده است. همان‌گونه که ملاحظه گردید، به‌طور کلی یافته‌ها حاکی از آن است که پاسخ‌گویان، نگرش محیط‌زیستی مناسبی از خود نشان داده‌اند. در پاسخ به سوال سوم نیز میانگین رفتار محیط‌زیستی پاسخ‌گویان ۲/۸۷ از ۴ بود که بالاتر از حد متوسط

می‌باشد. به‌طور کلی یافته‌ها حاکی از آن است که پاسخ‌گویان، رفتار محیط‌زیستی نسبتاً مناسبی از خود نشان داده‌اند. نتایج این پژوهش نشان داد که نگرش و رفتار دانشجویان نسبت به آگاهی آنان، سطح بالاتری را نشان می‌دهد که این امر به نظر می‌رسد ریشه در باورهای سنتی، تربیت خانوادگی و آموزه‌های مذهبی آن‌ها داشته باشد که این خود می‌تواند بیان‌گر خطی نبودن مطلق رابطه آگاهی، نگرش و رفتار و وجود عوامل متعدد موثر در رفتارهای محیط‌زیستی افراد و پیچیدگی این مساله باشد. این نتایج با آن بخش از مطالعات هینز، مبنی بر این‌که آگاهی و تمایل فرد برای رفتارهای مسوولانه به‌تنهایی برای تحقق پذیرفتن رفتار کافی نیست، زیرا رفتار مسوولانه محیطی تحت تأثیر فشارهای اقتصادی، اجتماعی و فرصت انتخاب رفتارهای متفاوت نیز قرار دارد و بسیاری از رفتارهای روزمره که پیامدهای منفی یا حتی مثبت برای محیط دارند، بر حسب رفتار مبتنی بر عادت صورت می‌گیرند، مطابقت دارد. هم‌چنین این نتایج با آن بخش از مطالعه استرن و همکاران (۱۹۹۵) مبنی بر این‌که نوع نگرش به محیط ریشه در نظام ارزشی اشخاص دارد و نگرش‌های افراد در مورد موضوعات محیطی بر اساس نوع ارزشی است که این اشخاص برای خود، دیگران یا گیاهان و حیوانات (موجودات دیگر) قایل اند، هم‌خوانی دارد. در پاسخ به سوال چهارم پژوهش و بر اساس نتایج آزمون آماری، میانگین میزان آگاهی محیط‌زیستی مردان دانشجو بیش از زنان

مثبت نبودن پاسخ سوال چهارم، توجیه آن بر اساس رویکرد اکوفمنیسم هم منتفی می‌باشد. به نظر می‌رسد نگرانی‌هایی که پیروان نظریه اکوفمنیسم مطرح می‌کنند، ممکن است در سنت فکری غرب به جا و موجه باشد چنان‌که در اروپا تا قرن نوزدهم میلادی، زنان از فراگیری علم و دانش محروم و حتی خواندن کتاب مقدس برای آنان ممنوع بود. در تمدن جدید نیز گرچه زن را انسان فرض کرده و تبلیغات گسترده‌ای در مورد حقوق زنان می‌نمایند ولی او را در بسیاری امور مستقل نمی‌دانند. در پاسخ به سوال ششم پژوهش، اما باید گفت که این نگرانی‌ها در اندیشه اسلامی جایی ندارد، زیرا شخصیت وجودی انسان و ترفیع درجات انسانی به علم و ایمان و حیات معنوی او پیوند خورده است و جنسیت در آن هیچ مداخله‌ای ندارد. اگر در برخی امور، اسلام مسایلی را در خصوص مرد یا زن فرموده است که به‌ظاهر حاکی از امتیاز مرد بر زن است، به تفاوت ظرفیت یا جایگاهی مربوط است که زن یا مرد در آن قرار گرفته‌اند و ارتباطی با حقوق انسانی آن‌ها ندارد؛ بنابراین انسان، چه زن باشد و چه مرد، در برابر محیط‌زیست خود مسوولیت دارد و توجه برنامه‌ریزان راهبردی و سیاست‌گذاران آموزش‌های محیط‌زیستی باید به این موضوع معطوف گشته و ارتقای سواد محیط‌زیستی آحاد جامعه-اعم از زن و مرد-در دستور کار آن‌ها قرار بگیرد.

در پایان، پیشنهاد می‌شود دولت با فراهم آوردن زمینه بهره‌برداری حداکثری از ظرفیت رسانه‌ای، زمینه لازم را برای ارتقای آگاهی، دانش و مهارت همگانی، تقویت رسانه‌های ماهواره‌ای و اینترنتی هم‌سو در راستای ارتقا آگاهی، نگرش و رفتارهای محیط‌زیستی اقشار مختلف مردم (زن و مرد) به ویژه دانشجویان به عنوان یکی از اقشار اجتماعی اثرگذار، فراهم آورده و در رابطه با پیشنهاد، وضع و اجرای سیاست‌ها و مقررات موردنیاز و ایجاد و تقویت سازوکارهای لازم برای تقویت سواد محیط‌زیستی آحاد شهروندان، تلاش لازم را به عمل آورد. انجمن‌های اجتماعی و مردم نهاد نیز با استفاده از انواع فناوری‌های نوین و رسانه‌های جمعی، سه بعد نگرشی مردم

دانشجو بوده است. با این حال از نظر آماری، این تفاوت معنادار نیست؛ بنابراین، تفاوت چندانی در آگاهی محیط‌زیستی در بین زنان و مردان وجود ندارد. به همین ترتیب، میانگین میزان نگرش محیط‌زیستی مردان بیش از زنان است، اما این تفاوت میانگین‌ها نیز مورد تأیید واقع نمی‌شود. لذا، می‌توان این‌گونه استدلال کرد که تفاوتی بین نگرش محیط‌زیستی زنان و مردان وجود ندارد. علاوه بر این، میانگین رفتار محیط‌زیستی مردان بیش از زنان است. درحالی‌که این تفاوت نیز از نظر آماری معنی‌دار نیست و نمی‌توان تفاوتی بین رفتار محیط‌زیستی زنان و مردان قایل شد. این قسمت از نتایج با آن بخش از نتایج تحقیقات اسکات و ویلتز (۱۹۹۴)، به نقل از زین و پیپرس، (۲۰۰۲)، مبنی بر عدم تفاوت در نگرش و عملکرد دو جنس مطابقت، لیکن با آن بخش از تحقیقات ایشان که حاکی از آگاهی محیط‌زیستی بالاتر زنان است هم‌خوانی ندارد. هم‌چنین این نتیجه با آن بخش از نتایج مطالعات آقامحمدی و صالحی عمران (۱۳۸۷) که حاکی از عدم تفاوت در رفتارهای محیط‌زیستی دو جنس است هم‌خوانی داشته ولی با آن بخش از نتایج پژوهش ایشان که حاکی از نگرش و آگاهی بالاتر محیط‌زیستی زنان است، مطابقت ندارد. این نتیجه با نتایج پژوهش خوش فر و همکاران (۱۳۹۴) مبنی بر عدم تفاوت بین آگاهی محیط‌زیستی مردان و زنان و هم‌چنین با نتایج حاصل از مطالعات رایس (۲۰۰۶)، امین راد و همکاران (۲۰۱۰) و صالحی و همکاران (۱۳۹۵) در زمینه عدم وجود تفاوت معنادار بین نگرش و جهت‌گیری‌های محیط‌زیستی زنان و مردان، هماهنگی دارد ولی با نتایج حاصل از مطالعات لاو و پینهی (۱۹۸۲)، شان و هزلر (۱۹۹۰)، زلزلی و همکاران (۲۰۰۰)، بار و همکاران (۲۰۰۴) مبنی بر تفاوت بین دو جنس در رفتارهای محیط‌زیستی، آیدین و پسنی (۲۰۱۰) در رابطه با تفاوت در نگرش محیط‌زیستی بر حسب جنسیت و بوداک (۲۰۰۵)، مودریس‌وگل و آلتانلار (۲۰۱۱) در زمینه نقش جنسیت در نگرش و رفتارهای محیط‌زیستی و کوزی و همکارانش (۲۰۱۱) در زمینه اثر جنسیت بر حساسیت و آگاهی محیط‌زیستی، مغایرت دارد. اما در پاسخ به سوال پنجم پژوهش، با توجه به

- Minnesota Office of Environmental Assistance, US.
- 9- Stern, P.C., Dietz, T., Guanganano, G.A., 1995. The new Ecological paradigm in Social-Psych-logical Context. *Environment and Behavior*, Vol. 27, pp.723-743.
- ۱۰- صالحی عمران، ابراهیم و علی آقا محمدی، «بررسی دانش، نگرش و مهارت‌های زیست‌محیطی معلمان آموزش دوره ابتدایی استان مازندران»، فصلنامه تعلیم و تربیت، ۱۳۸۷، شماره ۹۵، ص ۹۱-۱۱۸.
- ۱۱- اسلامی، محمدتقی، «اسلام و اخلاق زیست‌محیطی با تاکید بر آرای آیت ...جواد آملی»، فصلنامه اسراء، ۱۳۹۱، سال چهارم (۴)، ص ۷۷-۱۱۱.
- 12- Oster, H., 2011. Eco- feminism: historical and international evolution, Accessed on [www.clas.ufl.edu/users/born/pdf](http://www.clas.ufl.edu/users/born/pdf) Dated on 12/08/2011.
- ۱۳- صالحی، صادق. کبیری، افشار و کریم زاده، سارا، «بررسی نقش جنسیت در جهت‌گیری‌های زیست‌محیطی (مورد مطالعه: شهر ارومیه)»، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، ۱۳۹۵، دوره هجدهم، شماره ۱، ص ۱۴۹-۱۶۱.
- 14- Leahy, T., 2003. Ecofeminism in theory and practice: Woman s responses to environmental issues. *Journal of Interdisciplinary Gender Studies*, Vol.7, No.1 and 2, pp.107-125.
- 15- Salleh, A., 1989. Environmental consciousness and action An Australian perspective. *The Journal of Environmental Education*, Vol.20, pp.16-31.
- به محیط‌زیست و ابعاد آن یعنی شناخت مردم، نگرش مردم و رفتار مردم را بهبود بخشند.
- منابع**
- 1- Shivakumar, S. G., Vamadevappa, H.V., 2011. Environmental Attitude among the Secondary School Students. *Indian Streams Research Journal*, Vol. 1, No. 4, pp. 1-5.
- ۲- عظیمی-م، غلامی، م، رامین‌آزاد-م، «تبیین نشانگرهای سواد زیست‌محیطی بر اساس استانداردهای سواد علوم در پروژه ۲۰۶۱ آمریکا»، چهاردهمین سمینار آموزشی محیط‌زیست در سالن اجتماعات انتشارات فنی ایران، دی ۱۳۹۲- تهران- ایران.
- 3- Barrett G.W., Peles, J.D, Odum E., 1997. Transcending processes and the level of organization concept, *Bioscience*, Vol. 47, No.8, p.p.531-5.
- 4- Duailibi, M., 2006. Ecological literacy: What are talking about? *Convergence*, Vol.39, No.4, pp. 65-68.
- ۵- شبیری، سید محمد و عبداللهی، سهراب، «نظریه‌ها و کاربردهای آموزش محیط‌زیست»، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۸.
- ۶- رها دوست، بهار، «سواد زیست‌محیطی»، نشریه زیبا شناخت، ۱۳۸۷، شماره ۱۸، ص ۱۱۱-۱۲۴.
- 7- Clark.C., Gaisford, JandJones,M., 2013. Global Warming: An Assesment of Knowledge, Attitudesfrom://www.ru.ac.ir and Practices at Rhodes University, Grahamsttown, SouthAfrica, from://www.ru.ac.ir.
- 8- Landers, P., et al., 2002. Environmental Literacy, Scope and Sequence,

- Applied Sciences.Vol.12, No.3, pp. 1224-1227.
- 25- Rice, G., 2006. Pro-environmental Behavior in Egypt: Is there a Role for Islamic Environmental Ethics? Journal of business Ethics.Vol. 65, pp.373-390.
- 26- Aminrad, Z., Azizi, M., Wahab, M., 2010. Environmental Awareness and Attitude among Iranian Students in Malaysian Universities, Environmental Asia, Vol.10, No.3, pp.1-10.
- 27- Aydin,F.,Cepni,O.,2010.University Students Attitudes towards Environmental Problems: A case study from Turkey, International Journal of the physical Sciences, Vol.5, No.1, pp.2715-2720
- 28- Muderrisoglu, H., Atlantar, A., 2011. Attitudes and Behavior of Undergraduate Students towards Environmental Issues, International Journal Environment and Science Technology, Vol. 8, No.1, pp. 159-168.
- 29- Kose, S., Genzer, K., Erol, G., 2011.Investigation of Undergraduate Students, Environmental Attitudes, International Electronic Journal of Environmental Education, Vol.1, No.2, pp. 1-12.
- ۳۰- پویمان، لویی. پ، «اخلاق زیست‌محیطی»، ترجمه محسن ثلاثی (و دیگران)، تهران: نشر توسعه، ۱۳۸۲.
- ۳۱- جوادی آملی، عبدالله، «اسلام و محیط‌زیست»، تحقیق عباس رحیمیان، چاپ ششم، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۹۰.
- ۳۲- بلکستر، لورن، هیوز، کریستینا، تایت، ملکم، «چگونه تحقیق کنیم؟». ترجمه عیسی ابراهیم‌زاده و دیگران، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۵.
- ۱۶- چراغی کوتیانی، اسماعیل، «فمنیسم و کارکردهای خانواده»، فصلنامه معرفت، ۱۳۸۷، شماره ۱۳۱، ص ۸۷-۱۰۸.
- 17- Zinn, H.C, Pierce, C., 2002.Value, Gender, and Concern about potentially dangerous wildlife, Vol. 34, pp.239-256.
- ۱۸- خوش فر و همکاران، «بررسی عوامل اجتماعی موثر بر آگاهی زیست‌محیطی روستائیان»، پژوهش‌های روستایی، ۱۳۹۴، دوره ۶، شماره ۱، ص ۱۵۸-۱۳۷.
- ۱۹- صالحی، صادق. سلیمانی، کریم و پازوکی‌نژاد، زهرا، «بررسی نگرش و رفتارهای مسوولانه دانشجویان نسبت به محیط‌زیست (مطالعه موردی: دانشجویان استان مازندران)»، دو فصلنامه پژوهش‌های محیط‌زیست، ۱۳۹۴، سال ششم، شماره ۱۱، ص ۲۶۵-۲۷۶.
- 20- Lowe, G.D., Pinhey, T.k., 1982. Rural-Urban difference in support for environmental protection.Rural Sociology, Vol.47, No.1, pp.114-128.
- 21- Schahnm, J., Holzer, E., 1990. Studies of individual environmental Concern: The Role of knowledge, Gender and Background Variables, Environment and Behavior, Vol.22, pp.767-786.
- 22- Zelezny, C., Chau, P., Aldrich, C., 2000. Elaborating on gender differences in environmentalism-statistical data included. Journal of Social Issues, Vol.56, No.3, pp.1-18.
- 23- Barr, S., Ford, N.J., Gilg, A.W., 2003. Attitudes toward recycling household waste in Exeter, Devon: Quantative and Qualitative, pp. 3-4.
- 24- Budak, D., 2005. Behavior and Attitude of Student toward Environmental Issues at Faculty of Agricultural Turkey. Journal of